

Om kirkens dom for gæld

Reformationen som retsreform belyst ved gældsjurisdictionsproblemet

Af Troels Dahlerup

Som bekendt skete reformationens gennemførelse i Danmark ved lov (rigsdagsbeslutning), og administrativt blev den iværksat med en sådan effektivitet og ikke mindst kontinuitet, at de kirkelige institutioners arkiver som regel helt og velbevarede overtoges af Kronen, der i de følgende firs år i ro og mag kunne udsondre det aktuelle (i praxis adkomstbreve) og kassere det efter forandringerne 1536 ukurante. En følge heraf er, at i samme grad som vi er vel orienterede om den danske middelalderkirkes materielle forhold og derfor gerne fristes til at skrive kirkehistorien som administrations- og godshistorie, er vi den dag i dag ganske ladt i stikken med hensyn til de utallige kirkelige funktioner, som ophørte eller overdroges til verdslig magt i 1536, herunder specielt hvad angår den gejstlige jurisdiction.

Mange års studier har overbevist mig om, at Danmark i hovedsagen har fulgt det internationale mønster på dette felt, omend naturligvis med al tænkelig lokal varians; dvs. at de kirkelige domstole herhjemme har spillet en ikke ringe rolle også for det verdslige samfunds dagligdag¹. Ganske vist er det karakteristisk Europa over, at specielt den gejstlige jurisdiction i senmiddelalderen var genstand for en debat, der ikke mindst indgik i reformationsproblematikken, og som bekendt handler Luthers skrift »An den christlichen Adel« (1520) i nok så høj grad om kirkeadministration og kirkeret som om teologi.

Overalt, hvor kilderne tillader et lidt mere detaljeret indblik i forholdene, ses især gældsjurisdictionen at være blandt de højaktuelle problemer, og Tawneys klassiske »Religion and the Rise of Capitalism« (1926) vier da ikke mindst dette spørgsmål en omfattende omta-

le, idet et væsentligt led i hans argumentation er, at middelalderkirken trods alle slapper og dispensationer principielt opretholdt det totale ågerforbud taget i betydningen forbud imod rentetagning af kapital-lån, og hermed vandt kirken indpas i de med en stigende pengeøkonomi voksende finansielle problemer, som verdslig ret ofte kun med stor tøven var i stand til at løse.

Naturligvis måtte kirken anse manglende ordholdenhed for en grov synd, og som følgelig alle former for aftaler og kontraktforhold kunne falde ind under denne regel², nåede man efterhånden frem til, at ethvert sagforhold, der drejede sig om evt. misligholdelse af en aftale, måtte kunne karakteriseres som *perjuria* eller *fidei lesio*, og idet enhver manglende betaling af gældsposter må siges at være en slags aftalebrud (idet gældsstiftelsen, hvor uformelt den end måtte være foretaget, normalt måtte have parternes forståelse om tilbagebetaling til forudsætning), skulle det således være muligt at indbringe »aftalebruddet« for en kirkelig domstol³.

Den udenlandske forskning bringer da også utallige eksempler på sådanne forhold, og som Paul Kirn kunne hævde, at det var en fejlagtig opfattelse at tro, at borgerstanden i senmiddelalderen principielt var særlig fjendtligt indstillet overfor kirkeretten, idet man i praxis havde stort behov derfor især vedrørende »Schuldprozessen«⁴, naturligvis fordi kirken i bandet besad et effektivt executionsmiddel, skrev Justus Hashagen⁵ i en veritabel eksempelsamling: »Besonders als Stützen der Kreditsicherheit werden die geistlichen Gerichte in der Tat häufig auch sonst gerühmt«; men han betoner dog også de talrige klager over, at anvendelsen af band i pengesager nemt fører til, at menigmands salighed kommer i fare, ikke fordi han ikke vil, men ikke kan betale⁶.

Den nyeste og mest detaljerede redegørelse for en gejstlig domstols dagligdag finder vi i B.L. Woodcocks Canterbury-studie⁷, der dokumenterer, at ligeså sjældent virkelig åger (*usuaria*) optræder⁸, er sager under rubrikken *fidei lesionis et periurii* dominerende, og af hans statistik⁹ fremgår klart og utvetydigt, at netop gældssager femtende århundrede igennem udgjorde en hovedbestanddel af Canterbury-officiærens virke.

1417 var det totale antal »civile« sager (*ad instantiam partium*) 265, deraf 148 gældssager (dvs. 56%), i 1481 ca. 810 sager, deraf 684 gældssager (dvs. 82%), og i 1511 198 sager, deraf 71 gældssager (dvs. 35%); totaltallets stigning i løbet af århundredet hænger klart sammen med væksten af gældssager, formentlig en afspjeling af voksende pengeøkonomi.

mi; at tallet falder så voldsomt henimod 1500, skyldes givet hensyntagen til de udbredte klager over bandets anvendelse som tvangsfuldbyrdsmiddel, hvorfor domstolen fra 1495 gik over til alene at pålægge »synderen« (dvs. debitor) kirkebod uden den til da vanlige betalingsklausul *sub pena sententie excommunicationis*, hvorefter gældssager allerede 1499 var nede på blot 230, idet kreditorerne fra nu af måtte søge andre veje.

Formentlig søgte især købstæderne at udfylde det derved opståede hul i retsplejen, og London opretter f.ex. 1518 en »court of conscience« med netop klatgæld som hovedområde. Denne udvikling kan direkte aflæses i antallet af kirkeretssagførere i Canterbury, der fra et maximum på 9 falder til et minimum på 3 (B.L. Woodcock op.cit., s. 41), og selvom officialsretten 1511 søgte at redde situationen ved igen at anvende bandsformularen, var det øjensynligt for sent og sagsområdet endeligt overgået til de verdslige domstole; i hvert fald ses officialsretten ikke at genvinde sin gamle position her.

Det turde iøvrigt være bemærkelsesværdigt, at fradrages gældssagerne i de tre anførte år, finder vi følgende antal »øvrige civile sager«: 1417 = 117, 1481 = ca. 126 og 1511 = 127, dvs. at disse mere »ordinære« kirkelige retssagers antal synes ligeså stabilt, som gældssagernes (alene) bidrog til udsvingene; jfr. ligeledes kurven (op.cit., s. 84), der vel svinger stærkt fra år til år, men hvor afstanden mellem kurven over totale sagsantal til kurven over gældssager (NB før det afgørende år 1495) er ret konstant.

For Danmarks vedkommende er det evident, at landskabslovene var skabt til et agrarsamfund med en betydelig grad af naturaløkonomi, hvorfor det ikke kan undre, at medens edsjurisdictionen spiller en betydelig rolle grundet bevissystemet, hvor Biskop og bedste Bydemænd¹⁰ tvang det verdslige samfund til at anerkende, at sagsområdet var af kirkelig interesse, turde begreber som gæld og tvangsfuldbyrdelse glimre ved deres fravær. Derfor kunne Stig Iuul endnu i 1959¹¹ hævde, at »Mulighederne for at opnå tvangsfuldbyrdelse af private retskrav var længe meget begrænsede« (stort set bestod de alene af den »tilbageholdelsesret«, som lå i namtagning), idet han dog betoner kongebrevsforfølgningen ved Rigens Ret og Dele, »der langt ned i tiden var den alm. form for fuldbyrdelse af private retskrav«, en næsten total given op overfor et givet med tiden voksende problem, som allerede Matzen i 1894 havde foreslået løst efter de i de følgende sider skitserede retningslinier¹².

Selvfølgelig er det givet, at det kompromis imellem kongemagt og aristokrati, som 1282-lovgivningen om kongebrevsforfølgningen betød, indebar betydelige muligheder for gennemtvinding af respekt for domstolsafgørelser. Men forfølgningsprocessen stillede store krav om tid og penge, idet den sagsøger, der eventuelt efter årelang trætte omsider havde fået dom for sin påstand, nu kunde henvende sig til Rigens kansler (justitiaren), og såfremt den tabende part ikke lod sig intimidere af dommen, kunne klageren her få et seksugers advarselsbrev og – såfremt dette ikke hjalp – erhverve 15, 10 og 5 dages breve,

dvs. fortsatte opfordringer – at tinglæse til modpartens erindring, med fortsat indbygget mulighed for denne til at nedlægge påstand om procedurefejl oma. –, hvilket i bedste fald omsider kunne afsluttes med straksbrevet, hvorefter sluttelig kongelig majestæt udmeldte gode mænd af sin gård, som da skulle indføre sagsøgeren i stridens genstand; et system, der alt i alt har været ret velegnet til problemer vedrørende fast ejendom (respektive økonomiske transaktioner med pengesummer af betydeligt omfang, herunder vel netop købe- og pantesummer), men som på forhånd må siges at være ganske uanvendeligt, som samfundets urbanisering og stigende pengeøkonomi skabte problemer omkring klatgæld (f.ex. ubetalte købmandsregninger m.m.), og det er da også evident, at forfølgningsprocessens omkostninger lå på et niveau, der begrænsede klientellet til et eksklusivt gods-ejermillieu¹³.

Der kan næppe være nogen tvivl om, at problemerne vedrørende tvangsfuldbyrdelse i gældssager først meldte sig i købstæderne; men idet disse så at sige per definition lagdes udenfor det ordinære retssystem, kunne stadsretterne udfylde, hvad landskabslovene savnede, dvs. skabe en gældsinddrivelsesordning, omend ikke uden tøven¹⁴ og kun for en tid. Thi hurtigt bredte pengeøkonomiens problemer sig til landet, og det er vist intet tilfælde, at de først søgtes løst på Lolland, hvis bønder fra gammel tid havde privilegium på at sejle med egne varer til de nordtyske hansestæder; og i Lollands vilkår (1446 § 1) tillades det landsdommeren – efter en forfølgningsslignende procedure – at lade en gældsdom følge op med udmeldelsen af tre (senere 4) mænd til at foretage den tvangsfuldbyrdelse, uden hvilken nok så mange domme var værdiløse¹⁵.

Fra omtrent samme tid sporer vi købmændenes utilfredshed med, at de vel (i henhold til deres stadsret) kunne sagsøge deres medborgere for gæld med påfølgende execution; men deres utvivlsomt stedse talrigere kunder i oplandet måtte naturligvis fortsat efter almindelig rets-sædvane søges til disses værneting, hvor proceduren fulgte Jyske Lov m.fl., der som nævnt ingen som helst hjælp ydede på dette område. Stik imod alle principper modtog da Kolding by 1452 en stadsret, der i sin § 4 fastslår, at i gældsforhold mellem borger og bonde skal bonden vel søges på sit hjemting, men retssagen kan foregå på bytinget¹⁶; en så radikal løsning, at kongelig majestæt allerede 1483 tilføjede, at denne ret kun gjaldt, såfremt gældsforholdet var stiftet i Kolding by¹⁷, hvad der vel normalt var tilfældet med købmandsgæld.

Hvorledes ordnede da det senmiddelalderlige Danmark sine ordi-

nære gældssager, om ikke – som i udlandet evident – ved at anmode om de kirkelige domstoles bistand? Nogen principiel angst for kirkens ret synes det verdslige samfund i hvert fald ikke at have haft. Da det danske rigsråd ca. 1390 blev spurgt om jurisdictionskompetencen i egentlige ågersager (*usuaria*) – formentlig netop et vidnesbyrd om voksende pengeøkonomi –, henviste det uden forbehold sagsområdet til respektive stiftsbiskop (i praxis vel dennes officialsret) med begrundelsen: »*Quia causa est ecclesiastica*«¹⁸. Men også i Danmark møder vi i slutningen af 15. århundrede en begyndende kritik af de gejstlige retters virke, og på Langeland (hvis bønder vist havde eller hævdede samme handelsprivilegier som de lollandske) finder vi i 1477 en veritabel sammensværgelse, hvor den læge befolkning in toto på landstinget edeligt lover ikke mere at stævne hinanden for kirkens ret »undtagen det drejer sig om børnegods, kirkegæld eller fattige enker«¹⁹; dvs. at nogen principiel modstand imod kirkelig retspleje var der naturligvis ikke tale om (sådan ville utvivlsomt også have været groft kætteri), blot ønskede man den – utvivlsomt bortset fra specifict kirkelige problemer af intern og sakramental art – indskrænket til testamentssager med forsvar for værgeløse samt betegnende nok visse gældsproblemer, i hvert fald »kirkegæld« (formentlig kirkelige afgifter i bred forstand). Og den gamle optegnelse, der kaldes Rigens ret, kan lakonisk fastslå, at tiende skal være betalt inden pinse, ellers bliver debitor lyst i band²⁰.

Det er måske en materialistisk Nutids manglende forståelse for, at evig fordømmelse kunne have en sådan skrækvirkning på datidens mennesker, der har ført til den udbredte negligering af kirkens indflydelse på det senmiddelalderlige retsvæsen, hvorfor det nok er på sin plads at erindre om, at den, der år og dag havde siddet kirkens band overhørig, skulle gives i kongens magt, dvs. henrettes²¹.

Med Christiern II's lovgivning får vi omsider et vue over så at sige samtlige de samfundsproblemer, der krævede en løsning, ikke mindst i form af retsreform. Og medens den »Kancellioptegnelse«, som forskningen til nu har opfattet som et »forarbejde« til lovkomplekset²², i sit stk. 10 såre alment beklager sig over, at de kirkelige domstole tiltrækker »sager, som bør at handles til herredsting og landsting«, med den uheldige konsekvens, at »dermed dømmes og bandes almuen, dennem til stor skade og armod«²³, hedder det (iøvrigt næsten enslydende) i Landloven, at de kirkelige instanser herefter ikke må »udi noget maade befatte sig med nogle de sager, som bør at handles paa herredsting eller landsting«, hvorefter specificeres, at det hverken må ske

»enten om gæld eller andre sager«²⁴, hvilket unægteligt indicerer, at uanset princippet var det dog i praxis (ganske som i Canterbury) netop med henblik på gældssager, at de kirkelige domstole gjorde sig gældende, utvivlsomt fordi kirken netop i *bandet* besad det så at sige automatisk virkende executionsmiddel, som det verdslige samfund endnu så hårdt savnede²⁵.

Trods den markant udtrykte kritik af den kirkelige gældsjurisdiction betød Christiern II's love ikke et afgørende brud i udviklingen. Vel omtaler det Uldallske landlovsmanuskrift (§ 12) om kirkeværgernes funktion, at der med hensyn til kirkegæld skal handles »efter kongens ordinans' lydelse som om anden gæld«; men hvad hermed menes, turde henstå i det uvisse, idet den eneste gældsbestemmelse, der findes i denne landlovstext, er den ret specielle § 18 vedrørende sognepræsters retmæssige indkomst, hvor herredsdommeren – efter at visse forudsætninger er opfyldt – kan udvurdere af debtors gods.

Hertil må dog bemærkes, at ikke blot savner det arnamagnæanske landlovshåndskrift ganske et sidestykke hertil; men i sin § 4 – der iøvrigt er en ret nøje parallel til Uldalls § 12 – mangler det enhver henvisning til en speciel kongelig ordinans om gæld. På dette som på så mange andre områder ses bylovstexterne her at følge det arnamagnæanske tekstgrundlag imod Uldallmanuskriptet; dels mangler disse ganske en særlig paragraf om præsterenten (svarende til Uldall § 18); dels henviser bylovens ganske korte kirkeværgbestemmelse (§ 132) blot til »den skikkelse som tilforn er sat«, dvs. en så ubestemt betegnelse, at den tænkeligt kan dække over den brede stadsretslovgivning, der forlængst havde skabt en løsning på gældsproblemet, vel at mærke indenfor byernes sfære.

Følgelig kender begge vore landlovstexter begrebet tvangsfuldbyrdelse, men betegnende nok blot med henblik på udenbys jordejeres jordegods i *købstæderne* (Uldall § 14 = AM § 5). Derimod har alene det arnamagnæanske landlovshåndskrift i netop den § 9, der går imod kirkens jurisdiction i »gæld og andre sager«, endelig og omsider en tvangsfuldbyrdelsesregel, idet kongens fogeder og embedsmænd efter tre advarsler skal foretage en udvurdering af debtors bo, en bestemmelse, der så at sige ordret (men naturligvis med skultus for kongens foged) gentages i bylovens § 82. Hvor lidet »kirkefjendtlig« denne lovgivning faktisk var, fremgår af, at formålet tydeligvis var at få verdslige sager for verdslig ret, kirkelige sager for kirkens ret, idet paragraffen samtidig yder garanti for bandet ved at fastslå, at forhærdede syndere, som »ej vil lyde kirkens band«, skal overgives efter tilsigelse til kongens embedsmand, som da skal straffe dem (om kirkens »tilsigelse« se Niels Skyum-Nielsen: *Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering*, Kbh. 1964, s. 69ff., og især kapitel 9, s. 72ff.).

Christiern II's love kom knap og nap til at træde i kraft, før de en bloc nullificeredes ved håndfæstningen af 3. aug. 1523 (§ 73, andet stykke). Men derved udskød man jo blot problemerne, og ganske betegnende dukker flere af de i Christiern II's lovgivning behandlede spørgsmål op i forhandlingerne mellem konge og rigsråd i den følgende tid²⁶, medens kong Frederik I ved enkeltforordninger genoptog ikke helt få af de i hans forgængers totale reformarbejde forsøgte løsninger på aktuelle problemer, f.ex. vedrørende manddrab²⁷, leje af kirkejord i køb-

stæder²⁸ og ikke mindst angående presserende procedurespørgsmål som lovligt forfald²⁹ og efterkommelse af en kongelig dom³⁰, formentlig i nogen udstrækning et kompromis imellem det politisk mulige og det retsligt set mest presserende.

På Odenseherredagen 1527 kom da den med rette altid fremhævede reces om tienden³¹, der dog herudover på flere punkter også behandler den gejstlige jurisdiction³², og – næsten som en uundgåelig konsekvens af dette stykkevisse reformarbejde – kom 8. september 1527³³ »Brev, hvorledes gæld skal udkræves til herredsting«, der klart hævder at være en løsning på det snart klassiske problem, »at ingen skal stævnes for kirkens dom for gæld eller andre sager, som bør at handles til herredsting og landsting«, under henvisning til, at det principielle spørgsmål ansås for løst ved herredagsbeslutningen en måned forinden, hvorfor det nu blev af afgørende betydning, at verdslig ret omsider fik det tvangsfuldbyrdselsmiddel, der hidtil (i form af bandet) havde betinget det kirkelige retssystems succes. Derfor fastslår denne forordning, at en kreditor efter tre (forgæves) stævninger af debitor til tinge kan kræve, at herredsfogeden udmelder fire af jurisdictionens »skelligste og agteste« mænd, som så skal gøre execution hos debitor og »udvorde« (udvurdere) fyldest af hans bo.

Hvad der således ganske mislykkedes for Christiørn II, gennemførtes med største selvfølgelighed af Frederik I, der med ét slag på land som i by indførte »kongens foged«, idet laveste instans – efter at sagforholdet, gældens realitet, var fastslået, og efter at debitor havde fået behørigt varsel – havde ret som pligt til (ved udmeldte mænd) at foretage tvangsfuldbyrdelse. Og at dette indgreb i »boligens ukrænkelighed« føltes som noget næsten revolutionerende NYT, fremgår tydeligt af de forordningen ledsagende bemærkninger: »og skulle de intet have forbrudt derfor imod nogen, hverken med vold eller hærværk eller andet«! Tværtimod gjordes overgreb imod disse fire mænds execution til teknisk vold og hærværk, for menigmand givet en venden op og ned på tilvant retsopfattelse³⁴.

Thi nok sejrede princippet, således at »kongens foged« den dag i dag lever i bedste velgående; men ikke uden begyndelsesvanskeligheder. Som Christian III på adskillige punkter genoptog sin mindre lykkelige fætters reformarbejde – ikke mindst på politisk set mindre kontroversielle retsreformområder – måtte han i reces på reces gentage og genindskærpe, at herredsfogeden med to eller fire mænd måtte foretage gældsexecution hos uvillige debitorer, og 1539³⁵ fastsloges udtrykkeligt, at hvis netop debitor gjorde fogeden eller hans ledsagere nogen

skade, skulle dette betragtes som vold og hærværk, hvilket atter gentoges i såvel recessen af 1547³⁶ som i denne lovgivnings slutsten den Koldingske reces af 1558³⁷. I hvilken grad denne gældsexecutionsordning blev »folkeeje«, fremgår af, at medens ridefogeden forsvandt med landboreformerne (jfr. at skovfogeden i nyeste tid har fået navneforandring til »skovtekniker«), er »kongens foged« fortsat et for hvermand entydigt og umiddelbart forståeligt begreb.

I mangt og meget turde dette spørgsmål exemplificere kirkens og specielt kirkerettens placering i middelalderens samfundsliv. Da den kulturelle og økonomiske udvikling i højmiddelalderen krævede reformer, som det verdslige samfund tit og ofte havde svært ved at leve op til, var det gang på gang kirken, der som »det progressive element«, ikke mindst indenfor juridiske områder, kom til hjælp. Men da i senmiddelalderen det verdslige samfund omsider var ved at udfylde eventuelle mangler og således ved at indhente den stedse mere »stivnede« kirkeorganisation, blev de forhen så populære kirkeretslige »nødløsninger« overflødige og dermed blot et irritament. At kampen (bedre vel: jalousien) mellem kirkelig og verdslig retspleje i tiden op imod reformationen ofte blev så hård, skyldes således ikke nødvendigvis kirkens »anmasselser«, men måske snarere, at den var på tilbagetog, blot gik det efter verdslig opfattelse ikke hurtigt nok!

Mohren havde gjort sin pligt; men ikke nok så mange reformationsrecesser kunne på eengang ændre folks grundfæstede opfattelse af elementære retsforhold. Vel indførte som sagt Frederik I en effektiv gældsexecution ved sin forordning af 1527; men at åger, og hvad dertil hørte, var og blev et kirkeretsligt spørgsmål, var en tanke, der længe holdt sig³⁸; og som Roskilde landemodes påbud af 1555 (at bandsættelse for småsager ikke måtte finde sted)³⁹ viste, at gammel sædvane kun langsomt ændredes, er det evident, at den opfattelse, at fordelte, mandhelgsløse og insolvente personer, dvs. folk, der ikke havde nået at gøre deres jordiske regnebrædt op, ikke burde begraves i indviet jord, var svær at udrydde.

Således måtte Roskilde landmode 1560 indskærpe, at selvom bandsatte (der parallelliseres med fredløse) naturligvis ikke måtte få en kirkelig begravelse (uden kgl.maj.s udtrykkelige tilladelse), var det dog ingen hindring, at en mand var fordelt, altså var dømt uden at have nået at opfylde dommens krav (vel ikke mindst almindeligt vedrørende gæld og lignende sager)⁴⁰, utvivlsomt et vanskeligt problem, idet tilsvarende landemodet 1591 fastslog, at mandhelgsløse personer, dvs. folk, der ikke havde forligt sig med deres næste, og som følgelig

ikke kunne forliges med Gud, ikke måtte modtage sakramentet og derfor (i givet fald) ej heller kunne begraves i indviet jord⁴¹, standpunkter, som man utvivlsomt skulle være jurist for med nogen sikkerhed at kunne distingvere korrekt imellem, hvorfor kongelig majestæt 31. maj 1592 forordnede, at de, der var blevet gjort mandhelgsløse for *ærlige sager*, dog gerne måtte få en kirkelig begravelse⁴², hvilket påfølgende landemode udlagde som »gæld eller nogen anden ærlig sag«⁴³.

1. Jfr. min oversigt i Fortid og Nutid 23, 1967, s. 297ff, samt min skildring af Roskilde-officialens domstol i Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation, Kbh. 1963.
2. F.ex. erklærede 1304 Roskildedekanen (vist stiftets generalofficial) en kontrakt imellem et kloster og et teglværk for gyldig (DD 2 V 345).
3. Når et svendelav i London i opposition imod det sikkert mesterdominerede bystyre indgik en edelig aftale (Tawney op. cit. note 21 til Kap. I), lå heri vel den betragtning, at evt. »skruebrækkere« kunne trækkes for gejstlig ret for »edsbrud«.
4. Der mittelalterliche Staat und das geistliche Gericht, Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Kanonistische Abteilung 15, Weimar 1926, s. 190.
5. Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit vornehmlich im späteren Mittelalter, ibid. 6, 1916, s. 214.
6. Ibid., s. 246.
7. Medieval Ecclesiastical Courts in the Diocese of Canterbury, Oxford University Press 1952, især s. 89ff.
8. Ibid., s. 87.
9. Ibid., s. 84, jfr. kurven.
10. Poul Johs. Jørgensen i Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1944, s. 74 ff.
11. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder IV, sp. 86ff.
12. Forelæsninger over den danske Retshistorie, Offentlig Ret II, Proces, Kbh. 194, s. 163ff.: »Heraf får man Begreb om, hvorledes i den katolske Tid kirkelig Tvang har udfyldt den verdslige Tvangsfuldbyrdslovgivnings Ufuldkommenhed«. Se også Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 2. udg. Kbh. 1947, s. 529.
13. Se forfølgningssystemets praxis i perioden ca. 1536-44 (i Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger I-II, udg. Troels Dahlerup, Kbh. 1959-69); de sjældne undtagelser, hvor sagsgenstanden ikke var fast ejendom, er f.ex. Erik Gyldenstiernes helt enorme gæld (II, s. 585ff., jfr. s. 293f) eller handelshuset Herman Vales fallit (ibid. II, se registeret), samt visse principielle spørgsmål, f.ex. delingen af lens-indtægter mellem til- og fratrædende lensmand (ibid. II, s. 443ff., jfr. s. 374f.).
14. Jfr. således at den lundensiske birkeret (post 1326) i § 57 fandt det nødvendigt at betone, at foged og vurderingsmænd ej måtte kaldes røvere og ransmænd (DGK IV, s. 15).
15. Aarsberetninger fra Geheimearchivet V, s. 62f. Hvis dette alligevel ikke hjalp, kunde landsdommeren anmode kongens foged om bistand.
16. DGK II, s. 113.

17. Ibid., II, s. 123. Det tilsvarende problem søgtes løst i Nyborg (1446 § 18) ved tilladelse til at lægge beslag på udenherreds mænds gods for vitterlig gæld (ibid. III, s. 520).
18. § 5, Aarsberet. Geheim. V, s. 52. Også i Den danske Rigslovgivning indtil 1400 § 7, s. 331 (her dat. 1385-86).
19. Kirkehist. Saml. 1 I, s. 50.
20. D. Mag. 3 I, s. 180, § 4, efter Nørrejysk Forordning 1284 § 1, Den danske Rigslovgivning indtil 1400, s. 110.
21. Københavns Stadsret af 1443 (V § 31), DGK III, s. 87, jfr. Troels Dahlerup op.cit. 1963, s. 142f.
22. D. Mag. 1 VI, s. 359ff. Jeg håber ved lejlighed at kunne gennemanalysere og nærmere datere dette interessante aktstykke.
23. Ibid., s. 360.
24. Den i Kolderup Rosenvinge: Samling af gamle danske Love IV, 1824, s. 10 trykte Uldall-text § 19 = § 9 i AM nr. 804 i 4°, parallelt til Byloven § 82 (Kolderup Rosenvinge, s. 114).
25. Se hertil Troels Dahlerup op.cit. 1963, s. 144.
26. Herredagsforhandlingerne er trykt i D.Mag. 2 V, s. 8ff.
27. Kong Frederik I's danske Registranter, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1879f., s. 6 (1523).
28. Ibid., s. 53 o.o. (1524).
29. Ibid., s. 55f. (1524).
30. Ibid., s. 124 (1526).
31. Af 14. august; ibid., s. 132ff., jfr. Kolderup Rosenvinge op.cit. IV, s. 137ff.
32. Ud over det hyppigt fremhævede, at adelen fra nu af modtog de bøder, som deres bønder ifaldt også ved gejstlig domstol (manddrab, sacrilegium m.m. dog undtaget), indeholder recessen også et forsøg på at bringe den kirkelige retspleje i ærkestiftet på linie med praxis i andre stifter.
33. Frederik I's danske Registranter, s. 143.
34. Jfr. det 200 ældre ganske parallelle problem i byerne, se ovf. ad note 14.
35. § 6, Kolderup Rosenvinge op.cit. IV, s. 192f.
36. § 34, ibid., s. 232f.
37. Forordninger, recesser o.a. kgl. Breve, udg. V.A. Secher, I § 54, s. 37f. Herfra overtoges bestemmelsen af Store reces 1643 (2-15-7), og via Danske Lov (specielt 1-24-17) kom den ind i gældende retsplejelov.
38. Se Troels Dahlerup i Festskrift til Astrid Friis, Kbh. 1963, f.ex. s. 51.
39. Kirkehist. Saml. 2 II, s. 451.
40. Ibid., s. 466.
41. Ibid., 2 V s. 25.
42. Rørdam: Kirkelove II, s. 498f., jfr. Forordninger etc., ved V.A. Secher II, s. 605.
43. Kirkehist. Saml. 2 V, s. 28; tilsvarende opfattelse på Odenselandemodet 1550, jfr. Rørdam: Kirkelove I, s. 299. Jfr. herom iøvrigt V.A. Secher: Om Vitterlighed og Vidnebevis, Kbh. 1885, s. 77ff; samt dom af Viborg landsting 4. aug. 1571 »Enn dom, att then døde icke maae formienis Kierckegaarden att begraffuis vdi for gieldt eller andre forplictelssis skyldt« (Stockholm KB ms. C 92 nr. 97 m.fl. ms.). Jeg er professor, dr.juris Ole Fenger tak skyldig for henvisningen hertil (dommen, der også kendes fra talrige andre private domssamlinger, ventes udgivet i kommende bind af »Danske Domme 1375-1662«).